

קיימות ולאומיות

פרופ' דני רבינוביץ'

רקע:

תסוקר תופעת הלאומיות ויחסי הגומלין עם הסביבה. הממשק בין כוח הלאומיות והשלכותיו לעומת הנהיה אחר הגורם הסביבתי תסוקר התרומה המרכזית של חקר הלאומיות במדעי החברה בעשורים האחרונים: החוקרים הצליחו לעשות היסטוריה של תופעת הלאומיות, תופעה שהתייצבה במהלך המאה ה-19 וה-20 כמרכיב מרכזי באדם המודרני. היסטוריה: תהליך אנליטי המנסה להסתכל על דברים בזוית ראייה דיאכרונית (לוקח בחשבון כרונולוגיה) וגם לוקח בחשבון שתופעות נוצרות בתוך ובגלל קונטקסט פוליטי והיסטורי (?). דוגמת חשיבות היסטוריה בחשיבה חברתית: אהבה רומנטית מלומדת מקטנות שזהו דבר שכל אדם יכול לחוות ולכל אדם זכות מלאה לממש אותו, חלק בלתי נפרד מנפש האדם, ללא ערך היסטורי במובן שהוא נפשי פסיכולוגי. לעומת גישה אהיסטורית זו לאהבה, גישה היסטורית העושה היסטוריה לתהליך זה, ישנן תקופות בהן לא היתה אהבה רומנטית, אלא הגיעה לתודעה האנושית בתקופות מאוד ספציפיות בהן מתחילים לחוות תופעה זו. ניסיונות היסטוריה: חיזוקים של הכנסיה את רעיון המשפחה הגרעינית ומונוגמיה ע"י יצירת רעיון האהבה הרומנטית. ניסיון נוסף: העולם הצרכני, שגילה כי סביב רעיון זה נפתחות אפשרויות כלכליות הלאומיות מתיצבת באירופה בקונטקסט פוליטי והיסטורי מסוים במהלך המאה ה-19. זה עוזר לנו להבין כיצד רעיון האומה נכנס לאוכלוסיה. עזרים ליצירת הרגשת חלק מקולקטיב: עיתונים מקומיים למשל.

הפרוייקט הלאומי היהודי:

ניתוח סביבתי של הציונות כתנועה לאומית הוא חלק ממהלך ניסיון היסטוריה של מרכיבים ומאפיינים, ומשמעויות שהיו לו ועדיין יש לו לניהול משאבים בסביבה בה אנו חיים.

קיימות:

מושג שמקורו במיקרו כלכלה לפני מעל 50 שנה. תחום העוסק בשאלה כיצד אפשר לקיים עסק ולוודא בכל מיני נקודות זמן שהוא מתקיים ובעל סיכוי להתקיים לשנים רבות. היכולת לקיים עסק במיקרו כלכלה ניתנת להגדרה כיכולת לחיות מהריבית ולא מהקרן (בגדול). אפשר להיות במצב רווחי מבחינה כלכלית ועדיין להיות לא מקיים, לדוגמה כרייה – יכולה להיות רווחית לאורך זמן אך תלויה משאבים שהולכים ואוזלים, ויכולים להביא לירידה חדה פתאומית ברווחים כתוצאה מאובדן המחצב. הייטק ללא מחקר ופיתוח – טכנולוגיה נמכרת אך לא מתפתחת תגיע לאבדון עם התפתחות טכנולוגית סביב. רעיון זה רלוונטי לחשיבה הסביבתית: האנושות משתמש ומנצלת את משאבי הסביבה בקצב מהיר מדי, יותר מקצב ההתחדשות שלהם.

אנו נמצאים במשבר קיימות אקוטי למין האנושי בשל התחממות כדה"א, כאשר המשאב ההולך ואוזל הוא האטמוספירה, המאבדת מיכולתה לווסת את כמות ה-CO₂.

לאומיות:

רבים הראו שתהליכים פוליטיים כגון הגלובליזציה העוברת על העולם בצורה מואצת מעמיק את משבר הקיימות בתחומים רבים. זאת כיוון שמפר את האיזון בניצול משאבים גלובלי, ובכך נשבר הקיימות מואץ.

הבחנה:

- לאומיות כסנטימנט, הכרה, מעסיק את הפרט והקולקטיב.
 - תהליכי בניית לאום או מדינה: תהליכים בהם אותו סנטימנט אחדות ושייכות עם היסטוריה ערכים וחזון עתידי משותפים, החיים באותה טריטוריה, בונים סביבה מדינית בהם יחיו.
 - שלבים בפרוייקטים לאומיים בהם הפרוייקט הופך למלאים – שלב בהתפתחות בתהליכי בניית האומה המבוסס על הרעיון הסנטימנטלי וקשור לתהליכי בניית אומה ומדינה, ומתאפיין בכך שמי שגבולות האומה לא הוכרעו סופית וגבולות הטריטוריה לא ברורים, כמו גם מי שולט במשאבים. יתכנו קונפליקטים ומשא ומתן עם קבוצות אחרות.
- הציונות – תנועה לאומית הנמצאת עדיין בשלב ההלאמה. לא ברורים גבולות המדינה, מי שייך אליה ומי לא, היכן נגמרים משאבי המדינה. נושא זה חשוב שכן פרויקטים לאומיים בשלב ההלאמה מעצם היותם כאלה ומדחינת המאפיינים שלהם, נמצאים לרוב בסתירה לקיימות סביבתית. האם יש דברים תבועים בתהליכים מלאימים שולכים כנגד קיימות סביבתית, ועל כן יש סיכוי גדול שפרוייקטים אלו ימצאו עצמם במשבר קיימות עמוק. טענה זו מיינמליסטית כיוון שמתוך 3 מאפייני הלאומיות לעיל, עוסקים רק בשלב המלאים, ולא ניתן לאמר האם זה נכון לכל פרויקט לאומי. נראה איך האופי המלאים של התנועה הציונית בתקופתנו היא בעלת משמעויות סביבתיות יכולת פרויקטים מלאימים לקיים חשיבה מקיימת הכוללת לחשוב על הדורות הבאים: דורש ריסון בניצול המשאבים, וכשפרוייקט לאומי נמצא בשלב ההלאמה, נטית חשיבה על הדורות הבאים מתגמדת לעומת הכרחי המציאות בהווה המיידי – השתלטות על משאבים וניצולם לצורך קיומי של הפרוייקט. הגיון זה מניע את החשיבה המלאימה, ונראה כיצד עומד בניגוד להגיון האומר שיש לחשוב תחילה על הדורות הבאים, ורק אח"כ לבדוק האם מהלכים כאלו ואחרים הכרחיים כעת (למשל, בניית מוביל המים הארצי באזורים מסויימים).

ככל שהתחרות עם פרוייקטים מלאימים אחרים העשויים להוות איוס על הפרוייקט הלאומי, ישנה יותר ויותר דחייה הצידה של עקרונות שיכולים להיות עקרונות מקיימים.

הציונות היתה לאורך כל ההיסטוריה במהלך השלב המלאים, מאבק מתמיד על אסרטיביות טריטוריאלית, עוד מימי תוכניות אוגנדה, דרך תוכניות אל עריש, הצהרת בלפור. מעובדה זו נובעים כ מה פרקטיקות בעלות משמעויות סביבתיות מרחיקות לכת. הרצון לפתח צורת התיישבות יעילה לעילות והשתלטות על הקרקע ומרכזיותו הביאה לעולם את ההתיישבות הקולקטיבית. כלומר חשיבה זו פותחה לא מתוך רעיון אידיאולוגי אלא מתוך מגבלות טריטוריאליות והצורך באסרטיביות טריטוריאלית. בין מלחמות העולם, הפעילות סביב רכישת קרקעות היתה פעילות כלכלית מרכזית. הצורך והרצון של הסוכנות היהודית והתנועה הציונית היתה להשיג כמה שיותר קרקע היוותה מרכיב מפתח בחשיבה, וממשיך למלחמת העצמאות, וממשיך דרך מלחמת 67' ושאלת העתיד הטריטוריאלית של פרוייקט זה.

מודל מוצע: הצורה שבה הציונות השתלטה על הקרקע באמצעות 3 מרכיבים: ניסיון קנייה כמה שיותר; הקמת מדינה כאמצעי לתפיסת טריטוריה; מרכיב עיקרי למשמעויות סביבתיות: נוכחות – היה צורך בנוכחות יהודים בכמה שיותר מקומות כדי לייצב את השליטה בטרטוריה (סוברניות, בעלות ונוכחות). הרעיון שיש צורך בנוכחות כחלק מפרוייקט ההלאמה בעל משמעויות סביבתיות עצומה. זה מסביר את דגם ההתיישבות: 200 ישובים שנוסדו לפני 48 ועוד 800 אח"כ מופיעים כהישגים של הציונות הפוליטית, בעוד הם נוגדים את רעיון הקיימות הסביבתית. בהיבט סביבתי של תהליך זה מגלים שההגיון מבחינת ניצול משאבים, פריסת תשתיות ואוכלוסיה, אינו מובן מאליו כדבר הנכון לעשות. יש פרוייקטים מודרניסטיים רבים של בניה שלא פעלו בדרכים אלו, אלא במדרג אחר של ערים וכפרים. התהליך העובר על החקלאות ב-20 שנה האחרונות היא דוגמה טובה: פחות אנשים עוסקים בחקלאות ופחות מזון שצורכים בארץ מיוצר בארץ, ולמעשה הרוב המכריע מהישובים שהוקמו כישוברים חקלאיים היו בעלי הגיון לאומי ברור אך רעיון סביבתי וכלכלי מפקפק.

מהלך ההתיישבות הנמרצת והאקטיבית הוצג בציונות כערך שעומד בפני עצמו – הפרחת השממה. ערך שלא ניתן לחשוב עליו באופן ביקורתי, הוא מאפיין מרכזי באידיאולוגיה הציונית. הסבר זה הוא למעשה טשטוש: מה שהיה חשוב תחילה הוא נוכחות בשטח, תהליך השתלטות במרחב. דוגמה: ייבוש החולה. החולה נקנית ע"י ההסתדרות הציונית ב-34', במשך 20 שנה לא נעשית פעילות רבה. בשנות ה-50', הצורה בה מוצג פרוייקט ייבוש החולה היא שיש צורך בעוד 60,000 דונם קרקע להתיישבות. תחת צורך זה נעלם אגם החולה. סיפור זה כביכול על קרקע וחקלאות, אך למעשה הוא על רקע יחסים עם סוריה – להראות מולם נוכחות בשטח. פרוייקט זה היה פרוייקט הדגל של המדינה בתקופה זו. כמו גם פרוייקט המוביל הארצי בשנות ה-60. ניתוח כלכלי וברמה של קיימות סביבתית מעלה בעייתיות בפרוייקטים אלו

מרכיב עיקרי בכל ניסיון לבניית מערך ניצול סביבתי הוא מרכיב ההתיישבות הסביבתית: מה גודל האוכלוסיה שתשב בטרטוריה. מרכיב עיקרי ומרכזי בניסיון להגיע לקיימות סביבתית.

האוכלוסיה היהודית בישראל גדלה עד 5 מליון מתחילת הדרך – עליה פי 8.5, הכפלת האוכלוסיה אחת ל-6 שנים בממוצע. אם לוקחים את סך האוכלוסיה בטרטוריה, עולים מ-2.2 מליון ב-48' ל-11 מליון. קשור לשני מהלכים מרכזיים בציונות: הראשון הוא האידיאל הציוני שכל יהודי העולם יגיעו לגור בישראל, אידיאל לא בר פקפוק. שאלת התאמת הטרטוריה ל-20 מליון איש אינה נעסקת: כמה אנשים יכולים להתקיים בטרטוריה זו לאורך זמן. שאלה זו לא נשאלה כיוון שהציונות מובנת מאליה ובעלת שיקולים של מדיניות ההגירה של הציונות מתאימה לפרוייקט המלאים, להצלת יהודים בעולם. מרכיב שני: אנו נמצאים במדינה הכי פרונוטליסטית – מעודדת ילודה. הסל הרפואי המוגש לכל אישה הרוצה ללדת הוא חסר תקדים, וישנם תמריצים כספיים לילודה. עניין זה מושרש באדמיניסטרציה הישראלית – כל מה שקשור לטיפול האוכלוסיה, ההגיון המתנהל כאן הוא מאוד מוצק ואין גבול עליון לכמות שהיינו רוצים לראות בארץ, לעומת חשיבה סביבתית השמה גבול לצורך קיום מתמשך.

מרכיב נוסף: איזה סוג רמת חיים תהיה לאוכלוסיה, מה תהיה רמת הלחץ על משאבים – קרקע, מים וכו'. הציונות נשענת על גישה מודרניסטית. הציונות גישה מודרניסטית במובן שהפרוייקט יצמח בד בבד עם צמיחה טכנולוגית ועליה בלתי פוסקת ברמת החיים

סקטורים:

עניין המים והמוביל הארצי: ניתן להבין היטב את ההגיון הטרטוריילי ליישב הנגב ב-48. אזור מעבר טבעי בין מצרים לירדן לאורך שנים, ויש חשש גדול שאזור זה ימשיך להיות מעבר חופשי לבדואים וכו' שישחקו את השליטה הישראלית בדרום הארץ, ולכן מפעל ההתיישבות הוקם ורובו חל ב-48'. זה גרר עמו בעיות סביבתיות. הכנרת נכנסה לקו מקורות ירקון-נגב – דחיפת מים לנגב לצורכי חקלאות בנגב של תפוזים למשל. בבדיקת משמעויות כלכליות, נמצא שכל ההשקעות הטכנולוגיות והתשתיות, יחד עם אי יציבות של מטעים באזור אינם מחזיקים מעמד. ההגיון הסביבתי: רעיון הובלת המים לאזורים הצחיחים אינו דבר נכון לעשות

ייעור: ישראל היתה מאוד גאה ונלקחה כאחד המקומות המובילים בעולם בכל הקשור למאמצי הייעור. קק"ל בייחוד לאחר קום המדינה ונושא הייעור מופיעים כהצלחה של ישראל: הפיכת אזורים צחיחים לירוקים. עפ זאת יש ויכוח סביבתי סביב נושא זה: לא בטוח שאזורים מסויימים היו צריכים לעבור ייעור, וכשכן עברו ייעור, היה ניתן לייעור אחרת (בחורש יותר מתאים למשל). חלק גדול מיערות קק"ל שהם יערות מחטניים, הצומחים מהר מאוד וצפוף מאוד, היה כדי להסתיר חורבות כפרים פלסטינים שחרבו ב-48'. זהו הגיון טריטוריילי ברור המולבש על רעיון סביבתי

ייצור אנרגיה: המאפיין העיקרי של נושא זה הוא שפרוייקט זה מאוד צנטרליסטי ולאומי, עוד לפני הקמת המדינה. עד היום פרוייקט החשמל בישראל אינו מבוצע, ההגיון הטרטוריילי ברור וההגיון הסביבתי נתקל בקשיים, מכך שחברת החשמל מאוד צנטרליסטית. ישראל פעם היתה מעצמת ידע של

ניצול אנרגיה סולרית. כיום לעומת זאת ישראל מפגרת אחרי מדינות אחרות בנושא זה, וזאת בגלל ריכוזיות ייצור האנרגיה וחוסר דחיפה לפיתוח טכנולוגי בנושא.

תחבורה: ניצחון המכונית הפרטית על מסילת הברזל בארץ ישראל קרה בשנות ה-30. הכרעה שקבעה את תשתיות התחבורה של ישראל והתפתחות מערך התחבורה של ישראל לפחות ל-70 הנשים הבאות קרה בשנות ה-30. ישראל צרה וארוכה – הגיוני לפיתוח מערך רכבות. כמו כן המנדט הבריטי – מורשת מערך מסילות ברזל, שיכל להיות מושרש בארץ. השתתת מערך התחבורה של ישראל על רכבת היתה משרתת בצורה לא מוצלחת את מטרות הציונות. הציונות קנתה קרקעות מפוזרות בכל מקום שהיה ניתן. צריך לקשר מקומות אלו למטרופולין מהר ויעיל, צריך לחבר יישובים כפריים קטנים. לא יבנו מסילות ברזל הלוקחות הרבה זמן וכסף, ולמקומות קטנים. כביש יותר נוח וקל לחיבור יישובים חדשים למטרופולין. ההתאמה בין תחבורת כביש לדגם ההתישבות הציונית היתה גבוהה. הבריטים הבינו שמבחינת ההתישבות הציונית לא מתאימה לרעיון הרכבות כמו לכבישים. הציונות נתנה כתף כמו הקמת סולל בונה ותרומה רבה להקמת מערך הכבישי. לכן פור זה נפל בשני ארועים מרכזיים: בשנות ה-30 פותחים את נמל חיפה שאמור לשרת את הבריטים. נשאלת השאלה כיצד ת"א תתחבר לחיפה. שאלת כביש מול מסילה הוכרע לטובת כביש, החשוב ביותר בארץ – כביש חיפה ת"א. הדבר השני: התחנה המרכזית של ת"א שהוקמה בשנת 37: נבנתה כתחנה המודרנית הראשונה של ת"א, וסגר סופית את כיוון התלות ההולכת וגדלה במכוניות פרטיות ותחבורת כביש. בשנת 51 היו בארץ 34,000 כלי רכב פרטיים, ב-60: 70,000 (הכפלה תוך עשור). ב-70: 270,000, כמעט פי 4. ב-80: 540,000. ב-90: מליון. ב-2000: מליון ו-400 אלף.

סיכום:

האמונה בטכנולוגיה היא מרכיב חשוב בציונות היהודית. האופטימיזם הטכנולוגי הוא מרכיב שהפך להיות דומיננטי של השימוש לרעה של הציונות בסביבה. זאת שכן רעיון האופטימיזם הטכנולוגי כוונתו באופן לא ראלי שבעיות קיימות סביבתית וניצול משאבים יפתרו ע"י התקדמות טכנולוגית. ההתמודדות עם השאלה הסביבתית נפתרת ע"י תקווה לפתרון טכנולוגי עתידי שיפתור הכל אופטימיזם טכנולוגי קיים במקומות רבים. במקרה של הציונות ושל התרבות הישראלית, האופטימיזם הטכנולוגי והצורה הקיצונית בה הפך למרכיב זהות מאוד מרכזי בישראל, הוא חלק מרכזי באותה הלאמה. כשהטריטוריה לא מובטחת, יש צורך ב"ניס", חלק מרכזי באתוס הציוני, ומצד שני פרקטיות – ובנקודה זו נכנס האופטימיזם הטכנולוגי תו"כ אופטימיזם טכנולוגי אנו דוחים הצידה אפשרויות אחרות, למשל של ניצל משאבים בצורה אחרות. היו אופציות פחות טכנולוגיות שפחות נתמכו ע"י חזון של המצאות טכנולוגיות, אופציות "כנעניות" בעלות משמעות טכנולוגית והשפעה על המודרניזציה. אופציות אלו נזנחו בשל הדינמיקות הפנימיות המאפיינות את התרבות של ניהול המשאבים כפי שהתפתחה בציונות.